

SORINA POLEDNA

EMBERÖLÉS: A SZEMÉLYES ÉLETTÖRTÉNETEN TÚL

A növekvő méretű bűnözés egyike a román társadalom legsúlyosabb gondjainak. Míg 1989-ben a százezer lakosra jutó bűnesetek száma 192,5 volt, 1992-ben elérte a 699-et (Stănoiu, 1994).

Ugyanilyen növekedés észlelhető a jogerős ítéletek tekintetében is: 1990-ben százezer lakosra számítva 160, 1997-ben viszont már 496.¹

E különösen az 1989 utáni első évekre jellemző növekedés magyarázatára Durkheim elméleti megközelítése kínálkozik alkalmasnak. A román társadalom 1990 óta olyan átalakuláson ment át – a gazdasági, társadalmi, politikai rendszer összeomlása nyomán megrendültek a korábbi normák és értékek is –, amely kiváltotta, pontosabban felszínre hozta és tovább súlyosbította az anómia² azon állapotát, amely rejtetten már 1989 előtt is létezett. A reformok folyamata, a szocialista típusú gazdaságról a piacgazdaságra való áttérést célzó intézkedések, általában véve a gazdasági élet fejleményei az emberi tényező alakulására elsősorban negatív hatást gyakoroltak.

„A munkaerő foglalkoztatottsága bizonytalanná vált, nagy méreteket öltött a munkanélküliség, erősen fokozódott a társadalmi függőség. Csökkent a lakosság jövedelmének vásárlóereje, valamint a javak és a szolgáltatások fogyasztásának szintje. [...] Elmélyült a társadalmi egyenlőtlenség, látható jelei vannak a társadalom polarizációjának, a súlyosbodó szegénységnek és a társadalmi kirekesztettségnek.”³

...elvesztik a szabadságot, a családot, az addigi életük folyamán szerzett javakat, tekintélyüket, az önmagukba és a másokba vetett bizalmat...

Sorina Poledna: Actori sociali în situații și interacțiuni violente. Parametri sociali ai infracțiunilor de omor în România și județul Cluj, în perioada 1990-1996. Presa Universitară Clujeană, 2000. A könyv utolsó fejezete (Concluzii), 233–243.

Ilyen körülmények között következett be – különösen az 1989-et követő első években – „a társadalmi ellenőrzésért felelős szervek tekintélyének csökkenése” (Stănoiu, 1994). A normák és értékek fellazulása fokozódott, teret nyert a társadalmi intézmények – különösen a társadalmi ellenőrzést ellátó intézmények – iránti közöny és érdektelenség, sőt az ezekkel szembeni kihívó magatartás.

Ebben a keretben, ebben a vonatkoztatási rendszerben tárhatók fel makrotársadalmi szinten azok az okok, amelyek a bűnesetek növekedéséhez vezettek az 1989 utáni években. Növekvő tendenciát mutattak az erőszakos bűncselekmények is, köztük az emberölés. A statisztikai adatok és azok elemzése rávilágított arra, hogy növekedésről valójában csak az 1988–89-es évekhez mérten beszélhetünk, de akkor már nem, ha az 1990–96 közötti periódust magában véve szemléljük.

Ha az emberölésre vonatkozó adatokat nézzük, akkor azt látjuk, hogy számuk 447 (1998), illetve 344 (1989) helyett 1990-ben 700, 1992-ben pedig eléri a legmagasabb értéket: 824. Ez a gyors, jól érzékelhető növekedés 1990-től kezdve az erőszakos bűncselekményekre általában véve vonatkozik, ha számukat az előző évekhez viszonyítjuk. A hivatalos statisztikák szerint ezek száma 2645 volt 1988-ban, 5667 két évvel később, 1990-ben, a vizsgált periódus csúcspontja pedig 1993-ra esik, amikor 9515.

A növekedés nem ennyire egyértelmű, ha az erőszakos bűncselekmények egészéhez mért arányt vesszük figyelembe. Ez az arány ugyanis csökkenő tendenciát mutat: 1988-ban 16,9 százalék, 1991-ben viszont csupán 9,3 – egyébként az emberölések száma épp ebben az évben érte el a legmagasabb szintet (a vizsgált periódusban). Az emberölések arányának csökkenése a következő években is folytatódott – nagyjából 8 százalékot tett ki.

Az erőszakos bűncselekményekre, köztük az emberölésre vonatkozó országos adatokból kihámozható első következtetés: míg az első esetében 1989 után a növekedés egyértelmű, a másodikkal már nem ugyanaz a helyzet, a kép árnyalásra szorul abban az értelemben, hogy a felfedezett bűncselekmények száma azért nagyobb, mert 1990 után nagyobb maguknak a bűneseteknek a száma is. De a növekedés nem azt jelenti, hogy az erőszakos bűncselekmények között nőtt az emberölések aránya, ellenkezőleg, inkább csökkenésről beszélhetünk (az arányokat tekintve az első helyen a lopás áll).

A fentebb mondottakat megerősíti a bűncselekmények kapcsán kimondott jogerős ítéletek száma is. Miközben a személy ellen elkövetett bűncselekmények esetében a kimondott jogerős ítéletek növekedése állandó 1990-et követően, emberölésért elítéltek esetén a tendencia előbb emelkedő, majd csökkenő: számuk 1991-ben nagyobb, mint 1990-ben, 1992-ben nagyobb, mint 1991-ben, ezt követően azonban lefelé tart.

Vagyis 1990 és 1996 között Romániában 5381 emberölést követtek el. Számuk egyetlen évben sem volt 700-nál kisebb, sem pedig 830-nál nagyobb, ami átlagban 0,43 százalékot tesz ki az országos szinten bejelentett bűncselekmények között, ez az érték 0,5 és 0,2 között mozog a vizsgált periódusban. A korábban megjelölt évekhez viszonyítva a bűnesetek összességében az emberölés bűncselekménye meglehetősen állandó értéket mutat.

Kolozs megyében az 1988–89-es évekhez viszonyítva, amikor a bejelentett emberölések száma 12, illetve 9 volt, szintén egyértelműen növekvő tendenciát észlelünk a következő években, jóllehet ezúttal is megfigyelhető bizonyos állandóság, növekedésről vagy csökkenésről pedig csak szűkebb időkeretben beszélhetünk: 19-ről (1990) előbb 20-ra (1991), majd 22-re (1992) emelkedik (ez a vizsgált periódusban a legmagasabb érték), 1993 után azonban csökkenést észlelünk – számuk előbb 19, majd 1996-ban 12, ugyanannyi, mint 1988-ban.

Az emberölések nagyobb száma mind országos, mind megyei szinten az 1991–92-es évekre esik, amit azért érdemes kiemelni, mert arra az időszakra volt a legerőteljesebben jellemző a társadalmi anómia.

Ami a Kolozs megyében elkövetett emberölések sajátosságait és az ország egészéhez mért dinamikáját illeti, arról a következőket állapíthatjuk meg:

A Kolozs megyében elkövetett emberölések nem a falusi típusú bűncselekmények sorába tartoznak, amelyek országos szinten inkább jellemzőek. E különbség magyarázata a megye urbanizáltsági szintjében, a városi lakosság arányszámában keresendő, és egy további fontos vonatkozás felé mutat. A hetvenes-nyolcvanas évekhez hasonlóan a megye a kilencvenes években is alatta maradt az országos átlagnak, ha pedig a jogerős ítéleteket nézzük, közvetlenül az átlagérték alatt helyezkedett el. Évről évre meglehetősen távolságra olyan „élenjáró” megyéktől, mint Ialomița, Călărași, Mehedinți, Botoșani vagy Vrancea megye. Ez a bűnözés társadalmi okainak egyik releváns tényezőjére világít rá: a kevésbé városiasodott vagy túlnyomórészt mezőgazdasági termelésre berendezkedett megyék egyben olyan térségek részei, ahol a legmagasabbak a szegénységi mutatók. E megyékben az országos átlagot meghaladó szinten mozog mind az emberölések, mind pedig a jogerős ítéletek száma. Így például 1995-ben a százezer lakosra eső jogerős ítéletek száma országosan 448 volt, Kolozs megyében 383, Călărași megyében viszont 728 – a legmagasabb az országban.

Más szóval összefüggés áll fenn az emberöléses bűncselekmények száma és az emberi létfeltételek általánosan vett alakulása között egy-egy térségben (urbanizáció, gazdasági fejlettség, foglalkoztatottság stb.). Ez magyarázza, miért található Kolozs megye az összes bűncselekmények és az emberölések tekintetében egyaránt kevésbé az országos átlag alatt.

A kettő aránya átlagosan 0,41 százalék, ez a mutató 0,5 (1991) és 0,1 (1996) között mozog. Az emberölés büntetetté vonatkozó további felismerés, amelyet mind a szamosújvári börtön, mind a megye statisztikai adatainak vizsgálata megerősít: ezek döntően érzelmi, vagyis nem eszköz-jellegű bűncselekmények, elkövetésükre főként zárt térben, tehát családi otthonokban került sor, a támadó és az áldozat többnyire ismerte egymást, az esetek jelentős hányadában egyazon családba tartoztak. A leggyakoribb kiváltó ok a spontán konfliktus, amelyhez mint a bűnelkövetést serkentő tényező hozzájárult a szeszes italok fogyasztása.

Társadalmi eredetű okként a vizsgált adatokból az olvasható ki, hogy a bűnözés jelenségének alakulása arra világít rá, milyen árat kellett fizetnie a társadalomnak az 1990 és 1996 között az egész országban és így Kolozs megyében is végbement átalakulásokért és reformokért. A változások ára különös erővel mutatkozik meg a családok szintjén. A gazdasági válság, az évről évre elmélyülő szegénység következményei talán még erősebben érvényesültek a kistermelők és a családok szintjén, ott nyilvánultak meg a legtöbb vonatkozásban (a termelőeszközökkel való ellátottságban, a táplálék összetételében és minőségében, a nevelésre és kultúrára fordított kiadásokban, a családi élet és a családi viszonyok minőségében).

Kolozs megyében 1996-ban 8,1 százalék volt a munkanélküliségi ráta, ebből a tartósan (egy évnél nagyobb időtartamú) munkanélküliek aránya meghaladta a 47,5 százalékot. A bejegyzett munkanélküliek száma alapján a megye az ötödik-hatodik helyen állt országos viszonylatban.

Megfigyelhető, hogy az emberölések és általában az erőszakos bűncselekmények hirtelen emelkedésének időszaka (1991–94) egybeesik a munkanélküliségi ráta megrásával.

A foglalkoztatottság lefelé tartó dinamikája, a jövedelmek csökkenése azzal járt, hogy a növekvő szegénység frusztrációkhoz vezetett, egyre inkább elmélyült a társadalmilag felértékelt célok és az elérésükre fordítható anyagi erőforrások közötti sza-

kadék, ami együtt járt a marginalizálódott családok számának növekedésével. Megítélésünk szerint ez az életmód kapcsolatba hozható azzal, amit a szociológia a „szociabilitás” kifejezéssel jelöl. Vagyis azzal a ténnyel, hogy e családok tagjai többnyire kisméretű hálózatokban mozognak. Viszonylag csekély számú személlyel kerülnek érintkezésbe. Ha összefüggésbe hozzuk az „életciklus” fogalmát, amely Forsé szerint (Boudon, 1997) döntően befolyásolja a társadalmi szereplők hálózati szociabilitását azzal a ténnyel, hogy az emberölést elkövetők többsége érett korú személy (ebben az életkorban az emberek érdeklődése a családra összpontosul), akkor magyarázatot találunk arra is, miért éppen a családtagok, szülő és gyermekek közötti heves interakciók eredményeznek emberölést, és ezekre miért a támadó és az áldozat közös lakhelyén kerül leggyakrabban sor.

A bűncselekmények elkövetésének okai – első helyen a spontán konfliktus és a krónikussá vált nézeteltérés – ugyancsak a hálózati összetevő felé mutatnak, lévén hogy bűnténybe torkolló konfliktusok és nézeteltérések leginkább olyan személyek között fordulhatnak elő, akik személyközi kapcsolataik folytán nagyobb gyakorisággal kerülnek egymással érintkezésbe.

Abból, hogy az esetek 54 százalékában volt megállapítható a szeszes italok fogyasztása, arra lehet következtetni, hogy az az életforma, amelyre a szakmai foglaltságok és kapcsolatok, a képzésre és a művelődésre vonatkozó érdeklődés hiánya jellemző, amely túlzottan koncentrálna az elégedetlenség forrásaira, a kelletnél kevesebb figyelmet fordít azonban a megszüntetésüket elősegítő tényleges, alternatív megoldásokra, igen komoly kockázati tényezővé válhat, akár úgy, hogy áldozattá, akár úgy, hogy erőszakos bűnelkövetővé tesz valakit.

A vizsgált bűncselekmények 66 százaléka az áldozat halálával végződött. Ezt az esetek 37 százalékában késszúrás, 29 százalékukban ökölcsapásokkal és rúgással történő bántalmazás idézte elő. Az esetek többségében (75 százalék) a bántalmazás imént említett, halált okozó módját alkoholos állapotban követték el. Véleményünk szerint abban, hogy a támadó ily módon tört áldozata életére, az is szerepet játszik, hogy többnyire érzelmi indíttatású emberölésről van szó. A mondottak értelmében (és ezt jól példázzák az „Élettörténetek” is) bizonyos hasonlóságról, közös sebezhetőségről beszélhetünk az áldozat és az agresszor között, úgy, ahogyan az az erőszakos interakciós helyzetben megnyilvánul.

Eredhet ez a sebezhetőség az életmódból, a másik viselkedésének erőszakra készítő félreértelmezéséből, valamilyen függő (addiktív) magatartásból, a konfliktusos helyzet kezelésére alkalmas alternatív megoldás hiányából – ez vezet oda, hogy az áldozat és az emberölés elkövetője között bizonyos hasonlóság áll fenn. Paradox módon ez a hasonlóság hozza össze és helyezi végül konfliktusos helyzetbe őket. Ami alátámasztja a konfliktus Simmeltől származó meghatározását, mely szerint a konfliktus az interakció egyik lelegelevenebb formája, voltaképpen társulási folyamat, az egység helyreállításának módozata akár a konfliktus egyik tagjának teljes megsemmisítése árán is (Simmel, 1908, Boudon, 1997 nyomán).

Ebből a nézőpontból szemlélve az emberölés éppoly normális dolog, mint maga a konfliktus. Bizonyítéka ennek egyrészt az a tény, hogy az emberölés a „tipikus megoldások” (Baechler, 1975) azon körébe tartozik, amelyekhez az emberek, ha új helyzetbe kerülnek, mint kész megoldáshoz hajlamosak folyamodni. Azok a problémák, amelyekkel egy társadalomban az embereknek szembe kell nézniük, nem végtelen számúak, és a nemzedékek hosszú sora meglehetősen teljes készletét hozza létre a tipikus megoldásoknak (Cusson nyomán Boudon, 1997). E készletbe az emberölés is beletartozik, amiből az a következtetés adódik, hogy – a Kolozs megyei bűnözés összképében szemlélve – hangsúlyosabban jelenik meg a norma- és értékrendszer szempontjából zavaros társadalmi időszakokban, amikor a társadalmi kapcsolatok atomi-

zálódnak, a Durkheim emlegette „társadalmi szolidaritás” pedig meggyengül. Az emberölés ilyenformán úgy nyilvánul meg, mint szegénység az erőforrások terén, ami nem főleg anyagi erőforrásokra értendő, hanem azokra, amelyeket az életpálya során tartalmas és értelmes szocializációval kellett volna feltölteni, vagyis a kommunikáció, általában a társadalmi készségek erőforrásai terén érzékelhető szegénység ez, az egyént ugyanis ezeknek kellene hozzásegíteniük ahhoz, hogy erőszakmentes alternatív megoldásokkal, a társadalmilag megengedett határok között nézzen szembe az emberközi kapcsolatok hétköznapi helyzeteivel. Az erőforrások szóban forgó hiánya igen gyakran olyan, szélre szorult, marginalizált életmódból fakad – és azt maga is tovább fokozza –, amelyben a család és az iskola, a társadalmi mobilitás és integrálódás fő csatornáit elégtelenül működtetik. Ilyen körülmények között az emberölés úgy jelenik meg mint az érintett személyek újabb életrajzi „hibája”, amely súlyosan, veszélyesen kihat a társadalom működésére, de amely túlmutat a bűnelkövető személyes élettörténetén.

Ami most már a fogva tartásra, annak az elítéltek tudatában lecsapódó hatásaira vonatkozó elemzést illeti, az fényt derít arra, mi is húzódik meg a számok mögött, amikor arról a „végtelenül hosszú idő”-ről van szó, ahogyan egy elítélt a büntetést meghatározta.

Azok a stratégiák, amelyeket az emberölésért elítéltek a börtönévek elviselése érdekében alkalmaznak, eltérő képet mutatnak annak függvényében, ki-ki hogyan értelmezi a büntetés-végrehajtáshoz való „alkalmazkodást”.

Az első ismérv a munkavégzés. A „munkára kirendeltettek” sikerül aktívabban alkalmazkodniuk, ennél fogva – azáltal is, hogy bevételhez jutnak – nagyobb mozgástérre tesznek szert, inkább van honnan megoldásokat meríteniük a hétköznapi gondjaira. Ennek igen nagy a jelentősége, ha tekintetbe vesszük, hogyan számolnak be az elítéltek az „íratlan szabályokhoz” való alkalmazkodásról.

Sokatmondóan utal a második kritériumra az, amit az elítéltek ebbe az állításba foglalnak: „a börtönben az embert nem kilóra mérik.” Ez a hatalom kritériuma (bár nem feltétlenül a fizikai erő értelmében), de egyúttal egyénre szabottságot is jelent. Az első esetben az alkalmazkodás úgy értendő, hogy minden, ami az emberrel és körülötte történik, szüntelen alkalom előnyök szerzésére, de jelentheti a mindenáron való túlélés minimumát is. A börtönviszonyokhoz történő alkalmazkodás elgondolásának és kivitelezésének ez a módja magyarázza, miért beszélhetünk a szabadságuktól megfosztottak saját, különálló világáról.

Az egyénre szabottságot egyrészt úgy kell értenünk, hogy az emberölésért fogva tartottak számára a börtön megköveteli olyan – hivatalos és/vagy informális – szabályok elfogadását, amelyek látszólag eltörlik a különbségeket, uniformizálják a személyeket. Másrészt viszont a szabadságvesztés megélésének nincs általános receptje, a megoldások e „végtelenül hosszú idő” kihívásaira minden egyes alkalommal egyedi-ek, egyszerűek.

A tartós szabadságvesztéssel járó büntetés hatásai azok számára, akiknek azt el kell szenvedniük, veszteségek formájában nyilvánulnak meg: elvesztik a szabadságot, a családot, az addigi életük folyamán szerzett javakat, tekintélyüket, az önmagukba és a másokba vetett bizalmat, egészségüket, jövőt illető kilátásaikat.

Azok számára, akiknek még sok évük van hátra a kiszabott büntetésből, a jövő olyan menedék, amelyet tervekkel és reményekkel népesítenek be. De minél közelebb kerül a szabadulás órája, a jövő annál inkább félelmet ébreszt bennük, aggodalommal szemlélik, olyan valósággal szembesíti őket, amelyre legtöbbször nincs felkészülve: a börtönben töltött hosszú évek után a szabad élettel.

„Csak még egy napot bírtam ki, csak a mai nap múljon el. Éveken át ezt mondogattam magamban. Azt tanultam itt: így kell a bajokat elkerülni. Én itt azt mondha-

tom, hogy növekedtem, számomra itt minden mozdulat világos. Nem tudom viszont, mi lesz utána. Félek, nehogy történjen kint valami, történjen valami a szomszéd lakásban. Ők meg azt higgyék, ő tette, a gyilkos, nem tudom, hogyan reagálok erre. Nem engedhetem meg magamnak, hogy ide visszatérjek.”

Post scriptum

■ Tíz évvel ezelőtt megjelent könyvem fentebb olvasható következtetései kapcsán jogosan felvetődhet a kérdés: a rendszerváltás első évtizedének mutatói milyen mértékben ismétlődtek a következő évtizedben? Ha az 1990–1996 közötti évek adatait összevetjük a 2000–2007 közötti időszak adataival, a következő képet kapjuk. A nyilvántartásba vett bűnesetek egészéből (353 745) az emberölések száma 2000-ben 581, vagyis 0,16 százalék. Noha számuk csökkent (516), arányuk emelkedett 2004-ben, amikor az összes bűnesetek (231 637) 0,22 százalékát tették ki, ez az arány 2007-ben 0,14 százalék volt (a 281 457 bűnesetből). Továbbra is megmaradt az a tendencia, hogy a jogerősen elítéltek között az emberölés büntette két százalék alatt van. Ez az arány 1990-ben 0,30 százalékot tett ki, 1996-ban 1,36 százalékot, viszont 2000-től növekedést mutat (2000: 1,38, 2002: 1,56, 2003: 1,91, 2007: 1,63).

H. A. fordítása

■ JEGYZETEK

1. Raportul Național al Dezvoltării Umane, 1998. 97.
2. Anómia: a társadalmi normarendszer zavara. Fogalmát Émile Durkheim vezette be a szociológiába. (A ford.)
3. Raportul Național al Dezvoltării Umane, 1998. 28.

■ IRODALOM

- Adler, F. – Mueller, G. – Laufer, W. S.: Criminology. New York, McGraw-Hill, 1995.
- Allport, G. W.: Structura și dezvoltarea personalității. Ed. Didactică și Pedagogică, Buc., 1991.
- Basarab, M.: Drept penal. I–II. Ed. Fundației „Chemarea”, Iași, 1996.
- Boudon, R.: Tratat de sociologie. Humanitas, Buc., 1997.
- Braithwaite, J.: Crime, Shame, and Reintegration. Cambridge University Press, 1989.
- Brezeanu, O.: Evoluția criminalității în România în perioada 1988-1993. In: R. Stănoiu (szerk.): Tranziția și criminalitatea. Ed. Oscar Print. Buc., 1994.
- Chelcea, S.: Cunoașterea vieții sociale. Fundamente metodologice. Ed. Institutului Național de Informații, Buc., 1996.
- Cohen, S.: Visions of social control. Polity Press, Cambridge, 1994.
- Cusson, M.: Le controle social du crime. PUF, Paris, 1983.
- Dragomirescu, V. T.: Determinism și reactivitate umană. Ed. Științifică, Buc., 1990.
- Durkheim, E.: Despre sinucidere. Institutul European, Iași, 1973.
- Feldman, Ph.: The Psychology of Crime. Cambridge University Press, 1993.
- Florian, Gh.: Psihologie penitenciară. Ed. Oscar Print, Buc., 1996.
- Florian, Gh.: Dinamica penitenciară. Ed. Oscar Print, Buc., 1998.
- Goddfredsonn, M. R. – Hirschi, T.: A general Theory of Crime. Stanford University Press, 1990.
- Iluț, P.: Abordarea calitativă a sociumanului. Polirom, Iași, 1997.
- Mitrofan, N. – Zdrengea, V. – Butoi, T.: Psihologie judiciară. „Șansa” SRL, Buc., 1992.
- Nistoreanu, Gh.– Păun, C.: Criminologie. Ed. Europa-Nova, Buc., 1996.
- Păunescu, C.: Agresivitate și condiția umană. Ed. Tehnică, Buc., 1994.
- Stănoiu, M. R. – Brezeanu, O. – Dianu, T.: Tranziția și criminalitatea. Ed. Oscar Print, Buc., 1994.
- Stănoiu, M. R.: Criminologie. Ed. Oscar Print, Buc., 1995.
- Vultur, S.: Istorie trăită, istorie povestită. Ed. Amarcord, Timișoara, 1997.